

original scientific article
received: 2014-11-04

UDC 327.54(497.1)“1956”

VROČA JESEN 1956: SUEŠKA KRIZA, MADŽARSKA VSTAJA IN VLOGA JUGOSLAVIJE

Mateja REŽEK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: mateja.rezek@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek obravnava vlogo Jugoslavije pri reševanju sueške krize in odmev madžarske vstaje leta 1956 v Sloveniji/Jugoslaviji. Avtorica analizira ambiciozno jugoslovansko politiko posredovanja med sprtimi stranmi in poročanje tiska o vroči hladni vojni v kontekstu zapletenih domačih in mednarodnopolitičnih razmer sredi petdesetih let. Raziskava se opira na arhivsko gradivo in časopisne vire ter na znanstveno literaturo.

Ključne besede: Jugoslavija, Josip Broz Tito, zunanja politika, hladna vojna, sueška kriza, Gamal Abdel Naser, madžarska vstaja, 1956

AUTUNNO CALDO 1956: LA CRISI DI SUEZ, LA RIVOLTA UNGHERESE E IL RUOLO DELLA JUGOSLAVIA

SINTESI

L'articolo tratta il ruolo della Jugoslavia nel risolvere la crisi di Suez e l'eco della rivolta ungherese del 1956 in Slovenia/Jugoslavia. L'autrice analizza l'ambiziosa politica jugoslava di mediazione tra le parti in conflitto e le relative notizie riportate dai giornali, in un contesto di complesse condizioni politiche nazionali e internazionali a metà degli anni Cinquanta. Lo studio si basa su materiali e fonti d'archivio nonché su notizie giornalistiche e sulla letteratura scientifica.

Parole chiave: Jugoslavia, Josip Broz Tito, politica estera, guerra fredda, crisi di Suez, Gamal Abdel Nasser, rivolta ungherese, 1956

UVOD

Jugoslovanska zunanja politika je v prvih povojnih letih zvesto sledila Sovjetski zvezi, toda spor z Informbirom je usodno premešal karte. Po razmeroma kratkem obdobju zmede, ki se je izrazila v zaostritvi tako notranje kot zunanje politike, so bili jugoslovanski voditelji prisiljeni poiskati gospodarsko in politično pomoč na Zahodu (Bekić, 1988; Jakovina, 2002). V prvi polovici petdesetih let se je Jugoslavija približala tudi zahodnim vojaškim povezavam in se prek t. i. Balkanskega pakta s Turčijo in Grčijo znašla celo na pragu Nata (Bogetić, 2000). Stalinova smrt leta 1953 in odjuga iz Moskve sta v jugoslovansko zunanjo politiko vnesli nove elemente. Maja 1955 je generalni sekretar sovjetske komunistične partije Nikita Hruščov z državno delegacijo obiskal Beograd, 2. junija pa sta državna voditelja Josip Broz Tito in Nikolaj Bulganin podpisala t. i. Beograjsko deklaracijo. Ta je prinesla normalizacijo odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, priznavala pa je tudi pravico do različnih poti v socializem in obsodila vmešavanje v notranje zadeve drugih držav. Zadoščenje je jugoslovanskim voditeljem pomenil tudi dvajseti kongres Komunistične partije Sovjetske zveze (KPSZ) februarja 1956, ki je pozitivno ocenil normalizacijo odnosov z Jugoslavijo, v t. i. tajnem referatu pa je Hruščov obsodil Stalinove zločine in njegovo politiko do Jugoslavije označil za povsem zgrešeno. Toda vznesene jugoslovanske voditelje to ni povsem zadovoljilo, saj se je Tito na šestem plenumu Centralnega komiteja (CK) Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) 14. marca 1956 čudil, ker na kongresu sovjetske partije nihče ni omenil odločilne vloge Jugoslavije pri rušenju stalinizma, kajti »Jugoslavija je v tem, čeprav zemljepisno majhna, odigrala veliko vlogo – vlogo, ki nam je dotlej še nihče ni oporekal, ki pa jo, se zdi, žele s tem zamolčevanjem oporeči«. ¹ Jugoslovansko zmagoslavje je zasenčila tudi t. i. Moskovska deklaracija, podpisana 20. junija 1956. Ta je prinesla normalizacijo odnosov med sovjetsko in jugoslovansko komunistično partijo, a ni omenjala načela enakopravnosti med vsemi komunističnimi partijami, za katero si je prizadevala jugoslovanska stran. Odnosi med državama so resda ostajali razmeroma stabilni, toda nobena stran ni povsem izpolnila pričakovanj druge. Sovjetska zveza je skušala Jugoslavijo odvrniti od njenih zahodnih zaveznikov in znova prikleniti nase, jugoslovanski voditelji pa se kljub ideološkim vezem s Sovjetsko zvezo niso nameravali odpovedati svoji neodvisnosti, še več, tople vetrove iz Kremlja so skušali izkoristiti za uveljavitev jugoslovanskega modela socializma v vzhodnem bloku. Dobro so se zavedali tudi prednosti, ki jih je prinašal specifični položaj Jugoslavije med Zahodom in Vzhodom: na eni strani so zahodne velesile, zlasti Združene države Amerike (ZDA), z obilno gospodarsko, politično in vojaško pomočjo vzdrževale

Titov režim kot klin sredi blokovsko razdeljene Evrope ter z jugoslovanskim zgledom spodbujale sovjetske sate lite k nepokorščini Moskvi, na drugi strani pa je skušala Sovjetska zveza ta klin izdreti in je vabila Jugoslavijo v svoje naročje z novimi sporazumi o gospodarskem sodelovanju. Hkrati se je začelo eno najbolj dinamičnih obdobjev jugoslovanske zunanje politike – obdobje iskanja »tretje poti« oziroma uveljavljanja zunanjepolitične strategije »aktivne miroljubne koeksistence«. Jugoslavija se je sredi petdesetih let čedalje bolj odkrito spogledovala s protikolonialnimi gibanji in afro-azijskimi državami: sredi leta 1954 je Jugoslavijo obiskal etiopski cesar Haile Selassie, konec leta 1954 pa se je Tito z ladjo *Galeb* podal na potovanje v Indijo in Burmo. V Indiji se je sestal s premierjem Džavaharlalom Nehrujem, ob povratku skozi Sueški prekop januarja 1955 pa z novim egiptovskim predsednikom Gamalom Abdelom Naserjem, vzhajajočo zvezdo protikolonialnega gibanja. ²

Leta 1956 je nepredvidljivost hladne vojne novo usmeritev jugoslovanske zunanje politike postavila na veliko preizkušnjo. Jugoslovanski voditelji so morali dokazati, da »miroljubna koeksistenca« ne pomeni pasivnosti in nevtralnosti, kot so jo radi razlagali v Sovjetski zvezi in v ZDA, kjer so zunajblokovsko politiko spremljali s precejšnjim negodovanjem, temveč aktiven odnos do dogajanja v svetu, usmerjen k popuščanju hladnovojnih napetosti in odpravi vmešavanja v notranje zadeve drugih držav. Krizna žarišča hladne vojne leta 1956 so bila tako priložnost, da se Jugoslavija izkaže kot posrednik med sprtimi stranmi, s čimer bi se nova jugoslovanska zunanja politika ne le legitimirala, temveč tudi uveljavila, ključna vloga pri tem pa je pripadla predsedniku države, Josipu Brozu Titu.

POSKUS POSREDOVANJA V EGIPTOVSKO-IZRAELSKEM SPORU

Bližnji vzhod je po drugi svetovni vojni postal eno glavnih žarišč hladne vojne, ključni dejavniki tega pa so bili protikolonialna gibanja, izrivanje starih kolonialnih sil z Bližnjega vzhoda, nastanek Izraela, povezovanje arabskih držav ter z dekolonizacijo in dostopom do bogatih zalog nafte povezana navzkrižja interesov velesil.

V sozvočju z novo zunanjepolitično usmeritvijo je jugoslovansko vodstvo podpiralo protiimperialistična prizadevanja egiptovskega predsednika Naserja, svojo naklonjenost njegovi politiki pa je Tito izrazil že v pogovorih ob obisku sovjetske delegacije v Beogradu maja 1955. Ob tej priložnosti je Sovjetom celo svetoval, naj prodajo orožje Egiptu, da bo Naser lahko utrdil svojo položaj (Petrović, 2006, 104–105). V prvo pošiljko orožja Sovjetska zveza sicer ni bila neposredno vpletena, ker je prodajo opravila Češkoslovaška (Bogetić, 2006, 38–39), a je s tem vendarle boleče zadela Veliko Britanijo in

1 ARS, AS 1589, š. 11, Govor tovariša Tita na VI. plenumu CK ZKJ, 14. marec 1956, 3.

2 Več o jugoslovanski zunanji politiki v obravnavanem obdobju: Kullaa, 2012; Bogetić, 2006; 2000; Lees, 1997; idr.

Francijo, ki sta v Naserju videli največjo grožnjo svoji kolonialni politiki na Bližnjem vzhodu. Poleg tega so Britanci in Francozi takrat še nadzirali Sueški prekop, strateško in dobičkonosno točko na poti bližnjevzhodne nafte v Evropo.

Titovo posredovanje pri Sovjetih glede pomoči Naserju je resno ogrozilo jugoslovanske odnose z zahodnimi velesilami, zlasti z Veliko Britanijo. Napetosti je za silo zgladil podpredsednik jugoslovanske vlade Edvard Kardelj, ki je sredi novembra 1955 obiskal London, kjer je britanskemu premierju Anthonyju Edenu med drugim omenil tudi možnost Titovega posredovanja pri umirjanju Naserjeve politike in egiptovsko-izraelskega spora. V pogovoru z britanskim premierjem 16. novembra 1955, v katerem sta na jugoslovanski strani sodelovala še veleposlanik v Londonu Vladimir Velebit in namestnik zunanjega ministra Srđa Prica, je Kardelj povedal, da Jugoslovani, »čeprav nismo neposredno zainteresirani, pozorno in zaskrbljeno spremljamo dogodke na Bližnjem vzhodu«. Poudaril je, da je treba storiti vse, da se razmere umirijo, in »predsednik bo zagotovo tudi ob priliki svojega obiska v Egiptu [konec decembra 1955 – op. a.] poskušal vplivati v smeri pomiritve«. Obenem je Kardelj opozoril, da bližnjevzhodna politika velesil ne bi smela razbijati enotnosti arabskih držav in da ima Jugoslavija »zadržano stališče« do Bagdadskega pakta.³ Dan kasneje, 17. novembra, je opravil pogovore še z britanskim zunanjim ministrom Haroldom Macmillanom, ki je izrazil zaskrbljenost zaradi oboroževanja arabskih držav. Kardelj mu je odvrnil, da »se je težko izogniti določenemu oboroževanju, potem ko je Bližnji vzhod postal arena spopadov«, kajti, »kjer so boji, je tudi orožje«. Dodal je, da ga bolj skrbi zunanje vmešavanje v arabske države, zato »je Jugoslavija od vsega začetka izražala zadržanost in zastavljala vprašanje, če je koristno na Srednjem vzhodu ustvarjati nove organizacije poleg že obstoječe Arabske lige«.⁴ Kot je poročal Edvard Kardelj na seji Zveznega izvršnega sveta (ZIS) 21. decembra 1955, je Jugoslavija prav v Bagdadskem paktu⁵ videla eno glavnih ovir za umiritev bližnjevzhodnih napetosti. Bagdadski pakt je namreč Bližnjemu vzhodu vsiljeval blokovsko politiko, po Kardeljevem prepričanju pa bi bilo treba na Bližnjem vzhodu ravnati ravno nasprotno: opustiti politiko vojaških paktov, okrepiti enotnost arabskih držav in predvsem podpreti

gospodarski razvoj zaostalih bližnjevzhodnih držav, da bi utrdile svojo neodvisnost in zunajblokovsko politiko.⁶

Tik pred Titovo decembrsko potjo v Egipt so se visoki obiski kar vrstili. Dober teden dni pred Kardeljevim odhodom v London, 6. novembra 1955, so se Tito, zunanji minister Koča Popović, predsednikov generalni sekretar Joža Vilfan, Srđa Prica in Edvard Kardelj na Brionih sestali z ameriškim zunanjim ministrom Johnom Fosterjem Dullesom. V pogovoru o razmerah na Bližnjem vzhodu je Tito precej ostro kritiziral Bagdadski pakt, ki »je razbil enotnost arabskih držav in s tem zaostрил probleme«, omenil pa je tudi nerešeno vprašanje palestinskih beguncev, za katerega Izrael ni imel posluha. Dulles je vztrajal, da je za zaplete na Bližnjem vzhodu odgovorna Sovjetska zveza, ki je prek Češkoslovaške prodala orožje Egiptu, strinjal pa se je, da je središče spora med Egiptom in Izraelom vprašanje beguncev, toda »Arabci to vprašanje umetno vzdržujejo in namenoma ne rešujejo tega problema, da bi lahko impresionirali svet z bedo beguncev«. Največjo težavo je Dulles videl v ozemelskem vprašanju, saj je Izrael vztrajal pri nadzoru nad celotnim Negevom zaradi dostopa do Akabskega zaliva, Egipt pa je zahteval neposredno kopensko povezavo prek Negeva z drugimi arabskimi državami. Dulles ni vedel, kako bi rešili ta zaplet, kot možno rešitev pa je omenil, da bi Negev pripadel Egiptu, Izraelu pa bi omogočili prost dostop do Akabskega zaliva. Menil je, da bi lahko pri reševanju tega spora ubrali podobno taktiko kot pri reševanju tržaškega vprašanja – »namreč, da bi posrednik najprej govoril z eno stranjo in skušal ugotoviti, pod katerimi pogoji bi bila ta pripravljena sprejeti kompromis, potem pa bi na enak način ravnal z drugo stranjo. Ali bi bil predsednik pripravljen prevzeti to vlogo?« Tito je Dullesu odvrnil, da bo ob svojem obisku Egipta skušal govoriti z Naserjem tudi o tem, a je dodal, da je imel takšen namen že ob svojem prvem obisku pri egiptovskemu predsedniku januarja 1955, vendar je od posredovanja odstopil, ko je opazil njegov odziv zgolj ob omembi Izraela. »Glavno bi bilo prepričati voditelje arabskih držav, da sprejmejo Izrael kot dejstvo«, je menil Tito in nadaljeval, da »mora tudi Izraelci spremeniti svojo politiko in se prenehati igrati z idejo preventivne vojne«. V nasprotju s Titom je Dulles nevarnost izraelske preventivne vojne proti Egiptu zavrnil kot nerealno, češ da je Izraelcev le poldrugi milijon, Arabcev pa več deset milijonov.⁷

3 ARS, AS 1277, š. 34, m. 11, dok. 56, Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV Edvarda Kardelja sa pretsednikom britanske vlade Sir Anthony Eden-om, 16. 11. 1955, 3 (O britansko-jugoslovanskih pogovorih v Londonu novembra 1955 na podlagi britanskih virov gl.: Petrović, 2006, 118–119).

4 ARS, AS 1277, š. 34, m. 11, dok. 57, Zabeleška o razgovoru sa MacMillan-om u Foreign Office-u, 17. 11. 1955, 6.

5 Bagdadski pakt je bil zamisel britanskega premierja Anthonyja Edena, ki je skušal vzpostaviti sistem kolektivne varnosti na Bližnjem vzhodu. Članice Bagdadskega pakta Turčija, Irak, Iran in Pakistan naj bi na čelu z Veliko Britanijo predstavljale »severni zid« obrambe Azije pred Sovjetsko zvezo. Ob ustanovitvi leta 1955 se ZDA paktu niso pridružile, da ne bi zaostřile odnosov z Egiptom in Izraelom (Batović, 2008, 365–366).

6 ARS, AS 1277, š. 34, m. 11, dok. 63, Izveštaj druga Edvarda Kardelja sa službene posete Velikoj Britaniji od 14. do 19. novembra 1955. godine, podnet na sednici Saveznog izvršnog veća od 21. decembra 1955. godine, 10–11.

7 ARS, AS 1277, š. 34, m. 11, dok. 52, Zabeleška o razgovoru druga pretsednika sa američkim ministrom inostranih poslova Džonom Fosterjem Dalsom 6. novembra 1955 na Brionima, 3–4 (O ameriško-jugoslovanskih pogovorih na Brionih novembra 1955 na podlagi ameriških virov gl.: Lees, 1997, 171–173).

Zanimivo je tudi strogo zaupno poročilo Koče Popovića o pogovoru z ameriškim veleposlanikom Jamesom Riddlebergerjem istega dne, a že po Dullesovem odhodu z Brionov. Jugoslovanski zunanji minister je imel vtis, da je skušal Riddleberger, ki je prav tako sodeloval v pogovorih med Titom in Dullesom, nekako opravičiti svoja prejšnja stališča, mimogrede pa je Popović omenil tudi, da je ameriški veleposlanik »malo popil«. Med drugim je Riddleberger »povedal, da zanesljivo ve, da je Izrael zdaj trikrat močnejše oborožen kot vsi Arabci skupaj«, poleg tega pa je »konfuzno govoril, da se naša politika vse bolj spreminja v politiko 'dajanja nasvetov drugim' [...] Da vse bolj postajamo most med Zahodom in Vzhodom. Ni mi bilo jasno, ali je to govoril, da bi izvedel naše namene, ali da bi to našo vlogo kritiziral.«⁸ Popović je zatem ključnim jugoslovanskim veleposlaništvom poslal strogo zaupni telegram, da je Dulles ponudil Titu vlogo posrednika v egiptovsko-izraelskem sporu in da je bil ta »načeloma pripravljen, da bi se angažiral, vendar je poudaril delikatnost in da je treba vprašanje še preučiti.«⁹ Dullesov poskus, da bi Tito prevzel posredništvo med Egiptom in Izraelom, je komentiral tudi Edvard Kardelj v že omenjenem poročilu ZIS-u: »Razumljivo je, da Dullesu ni veliko do posredništva Jugoslavije, vendar so razmere na Bližnjem vzhodu takšne, da so Američani skoraj povsem izključeni iz reševanja zadev. Dulles očito želi s pomočjo Jugoslavije najprej pregnati Angleže, potem pa se bodo v določeni fazi za nami oziroma po našem neuspehu vsilili Američani.«¹⁰

Izid Titovega obiska v Kairu med 28. decembrom 1955 in 6. januarjem 1956 je bil povsem drugačen od tistega, kar so pričakovali v Londonu in Washingtonu. Tito se je najverjetneje zavedal omejitev svoje posredniške vloge, Naser pa je tudi javno zavrnil pisanje zahodnega tiska, da prihaja jugoslovanski predsednik v Egipt kot posrednik. V pogovorih je Tito pozval egiptovskega predsednika k pomirljivejši politiki in poudaril, da je obstoj Izraela dejstvo, opozoril pa je tudi, da politika zahodnih velesil na Bližnjem vzhodu ni enotna: na eni strani so razmišljanja, da je treba arabskim državam predvsem gospodarsko pomagati in jih tako odvrniti od sovjetske »infiltracije«, na drugi strani pa načelo »divide et impera«, da bi se ohranile stare pozicije (Petrović, 2006, 119–120). Kot je poročal Koča Popović Kardelju in Prici v telegramu iz Kaira 2. januarja 1956, je Naser ocenjeval, da skušajo Velika Britanija in ZDA arabskim državam vsiliti blokovsko politiko pod pokroviteljstvom Zahoda, s čimer bi izolirale in zlomile Egipt, glede odnosov z Izraelom pa je vztrajal pri kopenski povezavi med afriškimi in azijskimi arabskimi državami prek

Negeva ter pri rešitvi vprašanja palestinskih beguncev. Poleg tega je menil, da bi morali arabsko-izraelski spor reševati Združeni narodi (ZN).¹¹

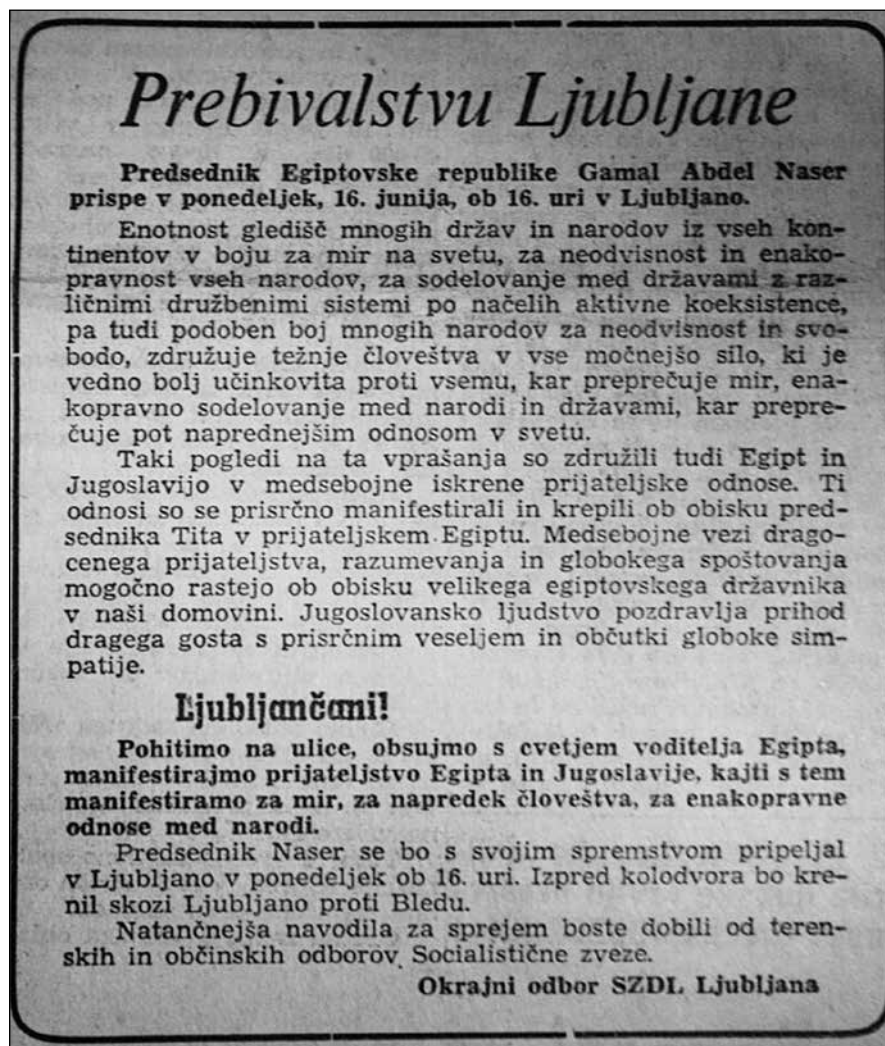
Takoj po vrnitvi iz Egipta in Etiopije, ki jo je obiskal pred Kairom, je Tito govoril v več jugoslovanskih mestih, med drugimi v Ljubljani 11. januarja 1956. V govoru Ljubljančanom je orisal prijateljske odnose z Egiptom in Etiopijo ter poudaril nujnost pomoči manj razvitim državam, toda »z nasveti in gmotno, nuditi jim tehnično in drugo pomoč, ne pa jim vsiljevati svoje varuštvu, kajti varuštvu je navsezadnje podjarmljanje, vladanje nad drugimi narodi« (Tito, 1960, 414), s čimer je uperil ost proti Bagdadskega pakta. Še ostreje je pakt napadel v govoru v Beogradu dan kasneje, ko se je obregnil tudi ob pisanje zahodnega tiska o njegovem obisku v Egiptu. Poudaril je, da na svojem obisku »nismo imeli namena hujskati proti kateri drugi državi: nismo imeli namena izpodkopavati ugleda kogarkoli [...] Pa je slišati glasove, kako sem zdaj prvokrat napadel Bagdadski pakt in kako pomeni to določen udarec, namenjen tistim našim zaveznikom, s katerimi imamo tudi nekatere sporazume. Tovariši in tovarišice, jaz paktov sploh nikoli ne hvalim in tudi Bagdadskega pakta nisem zdaj kritiziral prvokrat. Kritiziral sem ga večkrat in tudi vpričo voditeljev velesil« (Tito, 1960, 424). Jugoslovanski predsednik si je javno kritiko Bagdadskega pakta dejansko lahko privoščil, saj so bile do te vojaške povezave zadržane tudi ZDA, ki britanske bližnjevzhodne politike niso podpirale, še več, Veliko Britanijo (in Francijo) so skušale izriniti z Bližnjega vzhoda in mu zatem vsiliti svoj patronat. V nadaljevanju svojega govora se je Tito obregnil tudi ob britansko in ameriško negodovanje zaradi sovjetske prodaje orožja Egiptu. Povedal je, da je nasprotnik oboroževanja in oboroževalne tekme, a ta je v svetu dejstvo, zato »sem osebo na to, da ima vsak narod pravico do oboroževanja, zlasti tisti narodi, ki še nimajo orožja za svojo obrambo. [...] Egipt se ne oborožuje za nekakšno maščevanje; tam odkrito pravijo, da žele ohraniti mir, menijo pa, da imajo pravico kupiti orožje tam, kjer ga lahko kupijo« (Tito, 1960, 425–426). Ker se je pri poskusu posredovanja v egiptovsko-izraelskem sporu v Kairu opeknel, je kratko zavrnil tudi ugibanja o jugoslovanskem posredništvu. Dejal je, da »nismo v ničemer posredovali« (Tito, 1960, 426), in tudi kasneje je ponavljal, da »nisem imel in tudi zdaj nimam ambicij, da bi bil posrednik med Egiptom in Izraelom« (Tito, 1959, 374). Toda to ni bilo res: Titove posredniške ambicije niti takrat niti kasneje niso bile majhne, dejstvo pa je, da so v tistem trenutku presegle njegov dejanski vpliv v mednarodni politiki in tega se je verjetno tudi sam dobro zavedal.

8 ARS, AS 1277, š. 34, m. 11, dok. 53, Zabeleška o razgovoru drugova E. Kardelja, K. Popovića in S. Price sa američkim ambasadorom J. Riddlebergerom u hotelu na Brionima posle odlaska Dullesa, 6. novembra 1955.

9 ARS, AS 1277, š. 34, m. 11, dok. 54, Telegram ambasadama: Vašington, Moskva, Peking, London, Nju Delhi, Bon, Ankara, Atina, Pariz, Rim, 9. 11. 1955.

10 ARS, AS 1277, š. 34, m. 11, dok. 63, Izveštaj druga Edvarda Kardelja sa službene posete Velikoj Britaniji od 14. do 19. novembra 1955. godine, podnet na sednici Saveznog izvršnog veća od 21. decembra 1955. godine, 9.

11 ARS, AS 1277, š. 34, m. 12, dok. 1, Telegram Koče Popovića, 2. 1. 1956, 1.

Sl. 1: Poziv Ljubljčanom, naj pridejo na ulice pozdravit egiptovskega predsednika Naserja (Ljudska pravica, 15. julij 1956, 1).

Fig. 1: Call to Ljubljansians to come to the streets to welcome Egyptian President Nasser (Ljudska pravica, 15 July 1956, 1).

Z izidom Titovega obiska v Kairu in njegovimi govorji ob vrnitvi v domovino so bili nezadovoljni zlasti v Londonu (Petrović, 2006, 123–127; Batović, 2008, 367–368), saj je dal jugoslovanski predsednik prednost utrjevanju dobrih odnosov s tretjim svetom pred odnosi z Veliko Britanijo. Poleg tega so Britance razburjale informacije, da je orožje za Egipt iz Češkoslovaške potovalo prek jugoslovanskega ozemlja in da je Jugoslavija tudi sama zalagala Naserja z orožjem. Dostopni dokumenti o teh tranzitih molčijo, ker je operacija potekala v popolni tajnosti, a zdi se, da so bile pri tem uporabljene podobne poti kot pri tranzitu češkoslovaškega orožja prek Jugoslavije za Izrael v času prve arabsko-izraelske vojne (Režek, 2013b, 827–830).

Jugoslovanska politika približevanja zunajblokovskim deželam Afrike in Azije je leta 1956 dosegla vr-

hunec z obiskom egiptovskega predsednika Naserja in indijskega premierja Nehruja ter podpisom t. i. Brionske deklaracije 19. julija 1956. Mnenja mednarodne javnosti o pomenu te deklaracije so bila deljena, njena vsebina pa je bila izrazito kompromisna (Petrović, 2010, 133–136), toda dejstvo je, da je bilo brionsko srečanje prvi skupni sestanek kasnejših voditeljev gibanja neuvrščenih, Brionska deklaracija pa eden prvih multilateral-nih dokumentov zunajblokovskih držav, četudi ni imela tolikšnega pomena, kot so ji ga pripisovali (Bogetić, 2006, 159).

Egiptovski predsednik je prispel v Beograd že 12. julija, po tridnevem postanku v glavnem mestu pa se je podal na krajše potovanje po Jugoslaviji. Jugoslovanski tisk je na prvih straneh poročal tako rekoč o vsakem Naserjevem koraku – obiskal je Sarajevo, Zenico, Zagreb,

Ljubljano, Bled in Postojno, od koder se je odpeljal proti Pulju in od tod na Brione (SP, 13.–20. 7. 1956, 1; LP, 13.–20. 7. 1955). Dan pred njegovim prihodom v Ljubljano je okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) na prvi strani *Ljudske pravice* pozval Ljubljančane, naj pridejo na ulice pozdravit visokega gosta (LP, 15. 7. 1956, 1). Ta se je 16. julija pripeljal iz Zagreba z *modrim vlakom*, na ljubljanski železniški postaji pa so ga »med grmenjem topovskih salv« in »ob burnem pozdravljanju množice« pričakali predsednik slovenske skupščine Miha Marinko, predsednik slovenske vlade Boris Kraigher, njegov namestnik Stane Kavčič in drugi slovenski politični voditelji. Cvetje je prejel iz rok dveh pionirjev, ki sta ga nagovorila v arabščini, njegovo presenečenje nad sprejemom pa je izražal »prisrčen nasmeh na obrazu izredno simpatičnega predsednika prijateljske republike« (SP, 17. 7. 1956, 1). Zvečer se je Naser udeležil slovesne večerje na Bledu, naslednji dan, 17. julija, pa je znova obiskal Ljubljano, si ogledal tovarno Litostroj ter se zatem odpeljal na Ljubljanski grad, od koder si je ogledal mesto. Na Šancah »so mu postregli s hladno pijačo. Sveže barve ljubljanske okolice so bile lep okvir skupini visokih gostov. Toda najlepši izraz prijateljstva so mu izkazali otroci z grajskega hriba. Nihče jih ni poslal tja. Ko je prišel predsednik Naser,

so ga obkolili, mu zaprli pot, ga zasuli s cvetjem in mu ponujali roko, da bi jim jo stisnil« (SP, 18. 7. 1956, 1).

ESKALACIJA SUEŠKE KRIZE

Vznesenost ob Naserjevem obisku je 26. julija 1956, teden dni po njegovem odhodu z Brionov, zasenčila nacionalizacija britansko-francoske Sueške družbe. Naser se je za nacionalizacijo Sueškega prekopa odločil po ameriški odpovedi pomoči pri gradnji Asuanskega jezusa, z jugoslovanskimi voditelji pa se o tem najverjetneje sploh ni pogovarjal. Toda v Veliki Britaniji in Franciji so kljub temu takoj posumili, da se Tito z Naserjem ni le pogovarjal o nacionalizaciji Sueškega prekopa, temveč da ga je k temu koraku celo spodbudil, kar je močno zamajalo verodostojnost jugoslovanske zunanje politike in prepričljivost Titovih poskusov posredovanja v bližnje-vzhodni krizi. V tem kontekstu lahko razumemo tudi čustveni odziv jugoslovanskega veleposlanika v Moskvi Veljka Mićunovića, ki je 11. avgusta v svoj dnevnik zapisal, da zlasti britanski in francoski diplomati »sumijo ne samo, da smo bili vnaprej seznanjeni z nacionalizacijo Sueza, temveč menijo, da smo mi spodbudili Naserja k temu koraku. Od Beograda sem zahteval informacije in dobil odgovor, da Naser Titu ni rekel niti besede o tem,

Sl. 2: Naser na Ljubljanskem gradu, 17. julija 1956 (Arhiv Republike Slovenije).

Fig. 2: Nasser at the Ljubljana Castle, 17 July 1956 (The Archive of the Republic of Slovenia).

da sploh razmišlja o nacionalizaciji Sueza. [...] Naše pobude za trojni sestanek so prišle Naserju kot naročene. Ne toliko zaradi pomena samega trojnega sestanka, kolikor zaradi Naserjeve potrebe, da se opre tudi na ta sestanek ob razglasitvi nacionalizacije Sueza. Mi v Jugoslaviji mislimo, da je napaka, če se prijatelj pogovarja s prijateljem teden dni, pa pred njim skrije svoje glavne misli in namene» (Mućunović, 1977, 118–119). Dan kasneje je Mićunović zapisal, da mu je francoski veleposlanik v Moskvi povedal, da se Francija ne bo pustila izsiljevati »nekemu Naserju«, zato je jugoslovanski veleposlanik ocenjeval, da je sueška kriza »čedalje dlje od mirne rešitve« (Mićunović, 1977, 120).

Veleposlanik se seveda ni motil. Velika Britanija in Francija si, v nasprotju z ZDA, diplomatske rešitve krize nista želeli – njun namen je bil odstraniti Naserja. Na podlagi tajnih pogovorov med Veliko Britanijo, Francijo in Izraelom med 21. in 24. oktobrom v Sevresu, je izraelska vojska 29. oktobra vdrla na Sinaj in čez noč prodrla do Sueškega prekopa na njegovem zahodnem robu, pod pretvezo posredovanja v vojni med Izraelom in Egiptom pa so ob Suezu kmalu pristale tudi britanske in francoske enote. Sovjetska zveza in ZDA sta ob nenadnem vojaškem spopadu na Sinaju kar tekmovali, katera bo ostreje obsodila agresijo na Egipt, Jugoslavija, ki je ob Naserjevi nacionalizaciji Sueškega prekopa v očeh Zahoda izgubila verodostojnost in bila odrinjena na stran gorečih zagovornikov egiptovskega predsednika, pa je kot nestalna članica Varnostnega sveta ZN znova dobila priložnost. Zunanji minister Koča Popović je že 30. oktobra, dan po izraelskem napadu na Egipt, v izjavi za javnost poudaril, da izraelska agresija ogroža svetovni mir in s tem nasprotuje drugemu členu Ustanovne listine ZN, zato je Varnostni svet dolžan ukrepati: »Jugoslovanska vlada bo pred Varnostnim svetom zagovarjala takšno oceno izraelskega koraka in predlagala oziroma podprla, da bi nujno storili učinkovite korake, ki jih predpisuje Ustanovna listina za vzpostavitev miru in takojšen umik izraelskih čet na izraelsko ozemlje« (SP, 31. 10. 1956, 1).

Sovjetska zveza in ZDA sta v Varnostnem svetu ZN predlagali več resolucij za rešitev krize, toda Velika Britanija in Francija sta njihovo sprejetje onemogočili z vetom. Zaradi blokade Varnostnega sveta je jugoslovanski predstavnik Jože Brilej predlagal, da bi o zapletu ob Suez odločala Generalna skupščina, a je bilo za to treba posredovati pri obeh velesilah in med njima. Tokrat so imele ZDA in Sovjetska zveza podoben pogled na rešitev krize, saj sta si obe državi prizadevali za umik izraelske vojske s Sinaja. Za jugoslovanski predlog, da bi o reševanju sueške krize odločala Generalna skupščina, so glasovale ZDA, Sovjetska zveza, Kitajska, Iran, Kuba in Peru, Belgija in Avstralija pa sta se vzdržali. Velika Britanija in Francija sta bili na ta način preglasovani, o rešitvi sueške krize pa je lahko odločala Generalna skupščina (Jovanović, 1990, 261–263). V razpravi Varnostnega sveta 1. novembra je Jože Brilej poudaril, da

je bil napad na Egipt »čist primer agresije, ki postavlja Združene narode pred najresnejšo krizo, s katero so imeli do zdaj opraviti. Posledic tega napada za svet ni mogoče predvidevati«. Francoski in britanski predstavnik se z njegovo oceno nista strinjala in sta vztrajala, da gre za »strogo omejene vojaške cilje«, Brilej pa je zatem predlagal sklic Generalne skupščine (SP, 3. 11. 1956, 1). Na njenem izrednem zasedanju 2. novembra je ogromna večina članic podprla ameriški predlog resolucije o takojšnji prekinitvi ognja in izraelskem umiku iz Egipta. Dva dni zatem, 4. novembra, je bil sprejet tudi kanadski predlog o napotitvi mirovnih sil ZN na Sinaj (Jovanović, 1990, 264–265). Sodelovanje v enotah modrih čelad je ponudilo 24 držav, izbranih je bilo deset. Med njimi je bila tudi Jugoslavija, prvi odred Jugoslovanske ljudske armade pa je začel na Sinaju izvajati svoje naloge v začetku decembra 1956 (Životić, 2008, 281–296).

Svoj pogled na sueško krizo je Tito najbolj odločno izrazil v govoru v Pulju 11. novembra, ki ga sicer namenil predvsem dogodkom na Madžarskem, a se je v njem dotaknil tudi trojne agresije na Egipt. Jugoslovanski predsednik je povedal, da je Naserju že ob prvem obisku Egipta januarja 1955 povedal, da je malo verjetno, »da bi jih imperialisti pustili pri miru; da mora zato paziti, da jim ne da niti najmanjšega povoda, da bi se lahko vmešali«. Obenem je priznal, da mu je Naser že takrat omenil nacionalizacijo Sueškega prekopa, kajti »Egipt ne more kot neodvisna dežela trpeti, da bi tujci upravljali na njegovem ozemlju. Razumljivo je, da imajo popolno pravico do nacionalizacije, za katero je bilo treba samo izbrati pravi čas«. V nadaljevanju je Tito povedal, da so Izrael, Velika Britanija in Francija napad verjetno pripravili skupaj, »zanj pa izbrali trenutek, ko je prišlo do žalostnih dogodkov v Madžarski. [...] To je najbolj tipična agresija, ki se v ničemer ne razločuje od nekdanjih klasičnih agresij kolonialnih sil«. Največ žolčnih besed je namenil Veliki Britaniji in Franciji, kjer ga je razočarala zlasti socialistična vlada Guyja Moll-eta, obregnil pa se je tudi ob Izrael, ki da »se je tokrat pokazal kot orožje velikih sil in kot tak nevaren miru. Res je, da Arabci strahovito nasprotujejo Izraelu [...]. Egipt in druge arabske države niso hotele skleniti miru niti jamčiti, da bodo spoštovale Izrael kot državo, [...] vendar to Izraelu ne daje pravice začenjati napad« (Tito, 1961, 255–257).

Sueška kriza se je končala s porazom britanske in francoske bližnjevzhodne politike, jugoslovanski odnosi z Veliko Britanijo in Francijo pa so zdrknili na najnižjo točko po letu 1948 (Petrović, 2006, 175–177; Batović, 2008). Toda ob dejstvu, da so podobna stališča kot Jugoslavija imele tudi ZDA in velika večina članic ZN, jeza Britancev in Francozov ni imela resnih in dolgotrajnih posledic. Po sueški krizi so se poslabšali tudi doleteli dobri jugoslovanski odnosi z Izraelom. Čeprav se je Jugoslavija že od leta 1955 precej očitno nagibala na egiptovsko stran, so njeni odnosi z Izraelom ostajali prijateljski: sredi oktobra 1956, tik pred eskalacijo sueške

krize, je bila na obisku v Izraelu jugoslovanska parlamentarna delegacija. Izraelske oblasti so izrazile podporo jugoslovanski politiki »nevtralnosti« in znova predlagale, da bi Tito posredoval v sporu z Egiptom. Premier David Ben Gurion je 17. oktobra na Tita celo naslovil pismo, v katerem je izrazil svoje občudovanje jugoslovanskemu boju proti nacizmu, a hkrati tudi obžalovanje, da Tita še ni osebno srečal, zato ga je povabil na obisk v Izrael. Zapisal je, da »bi bila moja vlada vesela, če bi Vas pozdravila pri nas, kot vsakega gosta, kadar koli bo Vam ustrezalo« (Bogetić, 2006, 137). Čez nekaj dni, 22. oktobra, v času tajnih francosko-britansko-izraelskih pogovorov v Sevresu, je Jugoslavijo obiskala izraelska parlamentarna delegacija na čelu z ministrom za delo Mordehaijem Namirjem. V Beogradu jih je sprejel predsednik zvezne skupščine Moša Pijade (LP, 23. 10. 1956, 1), zatem pa so, podobno kot pred tremi meseci egiptovski predsednik, obiskali Zagreb in Ljubljano ter si na poti na Brione ogledali Postojnsko jamo (SP, 26. 10. 1956, 1). Po izraelskem napadu na Egipt odkrito jugoslovansko prijateljevanje z Izraelom ni bilo več mogoče, stiki med državama pa so se sčasoma umaknili tja, kjer so se tudi začeli – v tajnost (Režek, 2013a; 2013b).

NEPRIČAKOVANI ZAPLET: MADŽARSKA VSTAJA

Hkrati s sueško vojno so se dramatično zapletle tudi razmere na Madžarskem.¹² Množične demonstracije v Budimpešti, ki jih je potenciral tudi razplet krize na Poljskem, so po prvem sovjetskem vojaškem posegu konec oktobra 1956 prerasle v oboroženo vstajo proti Sovjetski zvezi in proti komunizmu. Ker je šlo za komunistično državo v neposredni sosesčini, je bilo dogajanje na Madžarskem za jugoslovanske voditelje neprimereno bolj pomembno od sueške krize. Ujeti v zapleteno mrežo mednarodne politike, so mrzlično iskali splošno sprejemljivo stališče, ki bi jim najmanj škodilo v očeh mednarodne javnosti, toda to v tedanjih razmerah ni bilo mogoče: s podporo sovjetskemu ravnanju na Madžarskem bi si zapravili naklonjenost Zahoda, z obsodbo sovjetske politike bi postavili na kocko razmeroma dobre odnose z Moskvo, v obeh primerih pa bi vzbudili dvom v verodostojnost jugoslovanske politike »aktivne miroljubne koeksistence«.

Jugoslovanski voditelji so reformne ukrepe vlade Imreja Nagya sprva spremljali z naklonjenostjo in v želji, da bi se Madžarska zgledovala po Jugoslaviji, toda upanje, da bo Madžarska ubrala jugoslovansko pot, se

je razblinilo v trenutku, ko je Nagy prisluhnil radikalnim zahtevam upornikov in napovedal oblikovanje koalicijske vlade. Madžarski premier je torej popustil tam, kjer jugoslovanski voditelji niso bili pripravljeni popustiti niti za ped – pri preoblikovanju enostrankarskega v večstrankarski sistema. Tito je zato drugi sovjetski vojaški poseg ocenil kot nujno zlo in ga podprl,¹³ ker je bilo zanj pomembneje, da Madžarska ostane socialistična kot pa neodvisna od Sovjetske zveze.

Še bolj so se razmere zapletle, ko so se 4. novembra Nagy in njegovi sodelavci z družinami zatekli na jugoslovansko veleposlaništvo v Budimpešti. Jugoslovanski voditelji so celo razmišljali, da bi odstavljenemu madžarskemu premierju ponudili politično zatočišče v Jugoslaviji, a so naleteli na oster odziv Moskve.¹⁴ Stisnjeni v kot, so se zatekli k sporazumu z novo madžarsko vlado Jánoša Kádárja, ki se je obvezala, da Nagya in njegovih sodelavcev ne bo preganjala, takoj zatem, 22. novembra, pa so morali madžarski pribežniki zapustiti jugoslovansko veleposlaništvo.¹⁵

Med vstajo in po njenem zlomu je iz Madžarske pobegnilo blizu 200.000 ljudi, največ prek meje z Avstrijo. Skoraj 20.000 jih pribežalo v Jugoslavijo, od tega jih je po podatkih Uprave državne varnosti (UDV) v Sloveniji našlo zatočišče 2.361,¹⁶ za veliko večino pa je bila to le začasna postaja pred izselitvijo na Zahod (več: Kovacs idr., 2009; Kovačević, 2003).

Varnostni svet je na zahtevo Velike Britanije, Francije in ZDA o madžarski krizi razpravljal že 28. oktobra, a je Sovjetska zveza njihovo potezo ocenila kot vmešavanje v notranje zadeve in zavrnila uvrstitev madžarske krize na dnevni red seje Varnostnega sveta. Jugoslavija se je glasovanja vzdržala z utemeljitvijo, da »ne gleda z naklonjenostjo na obravnavo tega predloga v Varnostnem svetu«, saj gre za izkoriščanje razmer na Madžarskem v politične namene, »zlasti če vemo, da so imeli tisti, ki zdaj zahtevajo premislek o tem vprašanju, v preteklosti v podobnih primerih drugačna stališča. Tej vladi [Imreja Nagya – op. a.] je treba dati dovolj časa in možnosti, da znova vzpostavi mir« (Jovanović, 1990, 240). Varnostni svet zatem nekaj dni ni razpravljal o madžarski krizi: šele 4. novembra so ZDA znova predlagale resolucijo, ki bi obsodila intervencijo Sovjetske zveze in jo pozvala k takojšnjemu umiku z Madžarske, jugoslovanski predstavnik pa se je glasovanja spet vzdržal (Jovanović, 1990, 242). Čez štiri dni, 8. novembra, je Jože Brilej na izrednem zasedanju Generalne skupščine ZN madžarsko vstajo ocenil kot posledico nezadovoljstva ljudstva

12 Več o madžarski vstaji, vlogi Jugoslavije in odmevu madžarskih dogodkov: Cvetković, 2013, 337–365; Režek, 2006; Vodopivec, 2006; Bogetić, 2006, 60–79; Gibianskii, 2004; Nečak, 2002b; Rajak, 2000; Granville, 1998; Dimić, 1998; Tripković, 1997; 1998; o poljskem oktobru in madžarski vstaji: Cox, 2008; Nečak, 2002a, 25–38; o povezavi med sueško krizo in madžarsko vstajo: Kecskés, 2001.

13 Mićunović, 1977, 156–165; ARS, AS 1589, š. 11, Dokumenti iz prepiske SKJ i KPSZ, 1956/57.

14 ARS, AS 1589, š. 11, Dokumenti iz prepiske SKJ i KPSZ, 1956/57.

15 Po odhodu z jugoslovanskega veleposlaništva so Nagya in sodelavce aretirale sovjetske sile. Prepeljani so bili v Romunijo, na Madžarskem pa so jim sodili šele leta 1958. Nagy je bil obsojen na smrt, usmrčen in pokopan v neoznačen grob. Junija 1989 je bil v Budimpešti pokopan z vsemi državnimi častmi, njegov pogreb pa je bil simbolična manifestacija demokratizacije Madžarske.

16 ARS, AS 1931, A-10-13/2, Letno poročilo UDV RSNZ, I. oddelek, 1957.

zaradi pomanjkanja demokracije in neodvisnosti ter pozval k »čim manj vpletanja v položaj na Madžarskem s katere koli strani«, glasovanja pa se je tudi tokrat vzdržal (SP, 9. 11. 1956, 1).

Madžarska vstaja je pri jugoslovanskih voditeljih očitno vzbudila veliko nelagodje, njihov odziv na vrenje v sosednji državi pa je bil obotavljiv in dvoličen. Previdnost jim je na eni strani narekovala strategija vzdrževanja ravnotežja med blokoma, na drugi strani pa jih je k temu silil strah pred ponovitvijo madžarskih dogodkov v Jugoslaviji zaradi nezadovoljstva prebivalstva z življenjskimi razmerami. Pred drugim sovjetskim posegom na Madžarskem jugoslovanske oblasti niso dajale javnih izjav o madžarskih dogodkih, ob drugi sovjetski intervenciji 4. novembra pa so se končno morale odločiti, kako bodo javnosti predstavile svoja stališča. Naslednji dan so jugoslovanski časopisi objavili uradno stališče državno-partijskega vrha, ki je izrazil zaskrbljenost zaradi delovanja »reakcionarnih sil« na Madžarskem in podprl Kádárjevo vlado. Drugi sovjetski poseg so resda ocenili kot negativen, a nujen za ohranitev socializma na Madžarskem (LP, 5. 11. 1956, 3).

Tito je stališče jugoslovanskih oblasti podrobneje pojasnil v govoru v Pulju 11. novembra, v katerem se je skušal zaradi odpora, ki ga je izzval brutalni sovjetski poseg v Budimpešti, od njega distancirati. Odgovornost za izbruh madžarske vstaje je pripisal stalinizmu, ki je bil po njegovem mnenju v vzhodnem bloku še zelo živ. Prvi sovjetski poseg na Madžarskem je ocenil kot usodno napako, ker je samo še bolj podžgal madžarske upornike, drugo intervencijo pa kot nujno zlo za rešitev Madžarske pred »kontrarevolucijo« in državljansko vojno, ki bi utegnila prerasti v svetovni spopad (Tito, 1961, 235–260). Titovi očitki o ohranjanju stalinizma v vzhodnem bloku so naleteli na silovit odziv Moskve in razvneli žolčno dopisovanje med sovjetskim in jugoslovanskim partijskim vodstvom.¹⁷

Še močneje je žerjavico razpihal Edvard Kardelj z govorom v zvezni skupščini 7. decembra. Kardelj je poudaril, da madžarske krize ni mogoče reševati z nasiljem in da si je treba prizadevati za politično rešitev, ki bo upoštevala voljo madžarskega naroda, stalinistične elemente, ki so krizo povzročili, pa bi morali odstraniti. Obsodil je tudi ugrabitev Nagya in sodelavcev na poti z jugoslovanskega veleposlaništva in nadaljnje sovjetske vojaške operacije na Madžarskem, z izražanjem zaskrbljenosti zaradi neizpolnjenih obljub Kádárjeve vlade pa je podvomil v pozitivne učinke druge sovjetske intervencije. Za katastrofalne razmere na Madžarskem je obtožil sovjetsko vodstvo in njegovo vztrajanje pri starih načelih, na katerih so bili zasnovani odnosi med socialističnimi državami (LP, 8. 12. 1956, 2; 9. 12. 1956, 1).

Kako zelo je Kardelj govornik razburil Hruščova, pričajo dnevniški zapiski veleposlanika v Moskvi Veljka Mićunovića. Njegov pogovor s sovjetskim voditeljem je trajal kar tri ure, Hruščova pa »nikoli doslej nisem videl takšnega, niti po govoru tovariša Tita v Puli. [...] Ko je govoril o Kardeljevem govoru, je bil Hruščov vznemirljen in revoltiran bolj kot v srečanjih z menoj do sedaj. Na trenutke je dajal vtis človeka, do kraja razbesnelega in ogorčenega. [...] Bog nas obvaruj prijateljev, kot je Kardelj, mi pa se bomo znali sami braniti pred sovražniki, je razburjeno končal Hruščov« (Mićunović, 1977, 204–206).

Podobno kot na spolzkem diplomatskem parketu je šlo jugoslovanskim voditeljem za nohte v notranji politiki, saj je med prebivalstvom naraščalo nezadovoljstvo zaradi neizpolnjenih obljub o izboljšanju življenjskih razmer. Da Jugoslovani z njimi ne morejo biti zadovoljni, je priznaval tudi Tito v svojem govoru v Pulju, zato je obljubil krčenje velikih gospodarskih investicij in večja vlaganja v dvig življenjskega standarda prebivalstva. Hkrati je opozoril, da skušajo politični nasprotniki izrabiti madžarsko vstajo za širjenje nezadovoljstva in upor proti oblasti tudi v Jugoslaviji, a je samozavestno pribil, da se tega ne boji, kajti »pri nas smo revolucijo izvedli s krvjo, v osvobodilnem boju, in pošteno smo očistili svoj dom med revolucijo« (Tito, 1961, 250).

Da bi lahko prav slabe življenjske razmere zanetile upor proti režimu, so se zavedali tudi slovenski politični voditelji. Miha Marinko je na seji Predsedstva SZDL Slovenije 8. novembra poudaril, da so dogodki na Poljskem in Madžarskem resno opozorilo, da bo treba storiti več za izboljšanje življenjskih razmer. Pri tem se je skliceval na Kardelja, ki naj bi mu nekoč dejal, da se razmere v Sloveniji od predvojnih časov niso prav nič izboljšale: »Rekel je celo, da kvalificirani delavec v Sloveniji ni nikoli tako slabo živel kakor sedaj«.¹⁸ Predsednik slovenske vlade Boris Kraigher je ob tem opozoril, da ljudem vendarle ne gre vlivati prevelikega upanja glede izboljšanja življenjskih razmer, ker se bo v primeru neizpolnitve obljub nezadovoljstvo samo še bolj poglobilo. Življenjski standard bi namreč lahko dvignili le z bistvenim znižanjem izdatkov za vojsko, kar pa si oblast takrat ni mogla privoščiti. V zaprtem krogu najvišjih slovenskih politikov je Kraigher tudi priznal, da je Jugoslavija močno odvisna od zahodne pomoči. Jugoslovanska vlada je 3. novembra, na predvečer drugega sovjetskega posega na Madžarskem, z ZDA podpisala pogodbo o gospodarski pomoči v vrednosti blizu 100 milijonov dolarjev, Kraigher pa je ob tem opozarjal, da se »že pojavljajo glasovi češ, tisti dan, ko smo podpisali pogodbo, [...] smo še obsojali sovjetsko intervencijo v Madžarski, drugi dan pa smo že podprli Kádárovo vlado

17 Zaostreno dopisovanje med KPSZ in ZKJ se je začelo takoj potem, ko se je Nagy zatekel na jugoslovansko veleposlaništvo v Budimpešti, končalo pa se je šele februarja 1957 z neuradno zamrznitvijo medpartijskih odnosov (ARS, AS 1589, š. 11, Dokumenti iz prepiske SKJ i KPSZ, 1956/57).

18 ARS, AS 537, š. 27, Seja Predsedstva SZDL, 8. 11. 1956, 29.

in se postavili na nevtralnno stališče v pogledu intervencije.¹⁹ Razprave o vplivu madžarskih dogodkov na domače razmere so se v slovenskih političnih forumih vrstile tudi v naslednjih dneh in tednih, politični voditelji pa so opozarjali predvsem na nezadovoljstvo delavcev z življenjskimi razmerami, ki bi ga utegnile izrabiti »reakcionarne sile«. Stane Kavčič je na četrtem plenumu CK Zveze komunistov Slovenije (ZKS) 20. novembra ob tem resignirano ugotovil: »Skratka, prišli smo v situacijo, ko naši reakcionarji računajo na naš proletariat.«²⁰

Poleg nizkega življenjskega standarda so oblasti skbele tudi kritike na račun mlačne jugoslovanske politike ob madžarski vstaji. Zlasti kritičen je bil Milovan Đilas, ki je v intervjuju za francosko tiskovno agencijo AFP ostro kritiziral jugoslovansko navidezno nevtralnost ob madžarski vstaji, v članku za ameriški levičarski list *The New Leader* pa je »nacionalni komunizem« ocenil za nesposobnega reform in napovedal konec komunizma (Đilas, 1956). Zaradi teh izjav je bil Đilas 19. novembra aretiran in decembra 1956 obsojen na tri leta zapora, ki jih je prebil v Sremski Mitrovici (Kalezić, 1988, 217–219).

Zanimanje prebivalstva v Jugoslaviji za dogajanje v sosednji državi je bilo tolikšno, da so po izbruhu madžarske vstaje močno narasle naklade vseh osrednjih jugoslovanskih dnevnikov, poleg domačih pa so ljudje poslušali tudi tuje radijske postaje, zlasti radio Svobodna Evropa, Glas Amerike, London, Vatikan in druge. Odzive prebivalstva je budno spremljala UDV, ki je v posebnem poročilu o odmevu madžarskih dogodkov v Sloveniji ugotavljala, da so Slovenci madžarskim upornikom zelo naklonjeni. Razlog za to so videli v močnem protisovjetskem razpoloženju v Sloveniji, še bolj pa v nezadovoljstvu z življenjskimi razmerami, kar naj bi spretno izkoriščali domači politični nasprotniki. Ti so bili po poročanju UDV resda neenotni in dejansko nesposobni organizirati vstajo, vendar bi lahko izrabili nezadovoljstvo delavcev. UDV je poročala tudi, da so izobraženci izražali mnenja o madžarski vstaji večinoma znotraj svojih zaprtih krogov. V poročilih UDV je naštetih na desetine intelektualcev: umetnikov, novinarjev, profesorjev, akademikov, študentov, privrženec predvojnih strank in drugih, ki so obsojali sovjetsko ravnanje na Madžarskem in kritično ocenjevali razmere v Jugoslaviji.²¹ Nekateri slovenski izobraženci, zlasti iz kroga *Naših razgledov*, so po poročanju UDV razmišljali o dvostrankarskem sistemu, voditelja nove stranke pa

naj bi videli v Milovanu Đilasu.²² Podobno so razmišljali tudi drugod po Jugoslaviji,²³ zato ni naključje, da se je oblast odločila Đilasa prvič zapreti prav ob madžarski vstaji. Tudi Edvard Kocbek ni izključeval možnosti ponovitve madžarskih dogodkov v Jugoslaviji zaradi nezadovoljstva prebivalstva z življenjskimi razmerami, menil pa naj bi celo »da bi pri propadu režima – do česar bo gotovo prišlo – Hrvatska in Srbija imeli toliko medsebojnih obravnav, da bi utionili v lastni krvi, mi pa bi morali v tem trenutku proglasiti Samostojno Slovenijo«²⁴ (več: Režek, 2006).

Odgovornost za številne kritike ob madžarski vstaji so oblasti naprtile tudi novinarjem. UDV je ugotavljala, da časopisi in radio »nikakor niso nudili objektivne slike poteka dogodkov« in »niso bili niti sposobni realno oceniti posamezna dogajanja«, in ker domači mediji niso potešili zanimanja prebivalstva za dogodke na Madžarskem, so ljudje segali tudi po tujem tisku in poslušali tuje radijske postaje.²⁵ Nad pisanjem časopisja se je na plenumu CK ZKS 20. novembra jezil tudi Mitja Ribičič, češ »ko je prišlo do dogodkov v Suez, smo pisali le o Suez, ne več o Madžarski«.²⁶ Časopisje je o sueški krizi res poročalo več kot o madžarski vstaji in bilo v obsodbah trojnega napada na Egipt neprimerno bolj pogumno kot pri opisovanju sovjetskega ravnanja na Madžarskem. Članki o dogajanju v sosednji državi so bili na prvih straneh običajno nižje od tistih, povezanih s sueško krizo, kmalu po drugi sovjetski intervenciji pa so se začeli s prvih strani časopisov umikati.

Zaradi še vedno skromnih življenjskih razmer v Jugoslaviji so bili do režima kritični tudi delavci, ki so se jih oblasti bale bolj kot kritičnih izobražencev. Velika podjetja in delavske centre je po poročanju UDV preplavljalo nezadovoljstvo, zelo razširjeno pa je bilo mnenje, da se bodo madžarski dogodki ponovili v Jugoslaviji, če se življenjske razmere ne bodo popravile. Poleg jeseniške železarne, kranjske Save, ljubljanskih tovarn Litostroja in Pletenine, mariborskega TAM-a, Cementarne Anhovo, Tovarne glinice in aluminija Kidričevo in drugih velikih tovarn, je UDV med žarišči delavskega nezadovoljstva omenjala tudi rudnike Trbovlje, Hrastnik in Zagorje.²⁷ Januarja 1958 je prav tam izbruhnila prva velika delavska stavka v socialistični Jugoslaviji. Oblasti so ob stavki ukrepale hitro in odločno, vendar nenasilno, čeprav je Edvard Kardelj ob primerjavi trboveljskih in madžarskih dogodkov na sedmem plenumu CK ZKS 24. januarja 1958 opozoril, da bi oblast proti trbovelj-

19 Prav tam, 35.

20 ARS, AS 1589, CK ZKS, š. 7, Stenografski zapisnik IV. plenarne seje CK ZKS, 20. 11. 1956, 74.

21 ARS, AS 1931, 93-2, inv. 560, Madžarski dogodki 1956, Odmev madžarskih dogodkov v LRS, 10. 12. 1956; ARS, AS 1931, A-10-12, Letno poročilo referata reakcije pri II. oddelku UDV RSNZ za leto 1956.

22 ARS, AS 1931, 93-2, inv. 560, Madžarski dogodki 1956, Odmev madžarskih dogodkov v LRS, 10. 12. 1956, 7–9, 25–27.

23 ARS, AS 1589, š. 57, Informacija o političkoj aktivnosti i odrazu aktualnih mednarodnih događaja, 6. 12. 1956, 12.

24 ARS, AS 1931, 93-2, inv. 560, Madžarski dogodki 1956, Odmev madžarskih dogodkov v LRS, 10. 12. 1956, 16.

25 Prav tam, 35–37.

26 ARS, AS 1589, CK ZKS, š. 7, Stenografski zapisnik IV. plenarne seje CK ZKS, 20. 11. 1956, 74.

27 ARS, AS 1931, 93-2, inv. 560, Madžarski dogodki 1956, Odmev madžarskih dogodkov v LRS, 10. 12. 1956, 11.

skim rudarjem brez pomisleka nastopila z vojsko, če bi nasedli »kontrarevolucionarnim parolam« ali »če bi si kdo drznil dvigniti roko nad socialistične pridobitve našega delovnega ljudstva« (Režek, 2005, 184–185).

Čeprav je odziv prebivalstva na madžarsko vstajo močno vznemiril jugoslovanske oblasti, se pri obračunavanju s svojimi kritiki, razen z Đilasom, niso zatele k pretirani represiji. Bolj kot mnenja kritičnih izobražencev in razdrobljenih ostankov politične opozicije je jugoslovanske voditelje skrbelo upravičeno nezadovoljstvo delavcev z življenjskimi razmerami, spoznanje, da ljudje od komunistične oblasti pričakujejo več kot le obljube o lepši prihodnosti, pa jih je prisililo k hitrejšim gospodarskim reformam.

ZAKLJUČEK

Obdobje oblikovanja politike »aktivne miroljubne koeksistence« je bilo eno najbolj dinamičnih v zunanji politiki Jugoslavije. Nepredvidljivost hladne vojne je leta 1956 novo zunanje-politično strategijo postavila na veliko preizkušnjo, saj so morali jugoslovanski voditelji dokazati, da »miroljubna koeksistenca« ne pomeni pasivnosti in nevtralnosti, temveč aktiven odnos do dogajanja v svetu. Krizna žarišča hladne vojne so bila priložnost, da se Jugoslavija izkaže kot posrednik med sprtimi stranmi, s čimer bi se nova jugoslovanska zunanja politika ne le legitimirala, temveč tudi uveljavila. Titove posredniške ambicije, zlasti v egiptovsko-izraelskem sporu, niso bile majhne, a so takrat dejansko presegale njegov vpliv v mednarodni politiki. Neuspeh Titovega posredovanja v bližnjevzhodnem sporu je močno zamažal verodostojnost jugoslovanske zunanje politike, vendar je Jugoslavija kot nestalna članica Varnostnega sveta ZN ob trojni agresiji na Egipt dobila novo priložnost, ki jo je dobro izkoristila.

Hkrati s sueško vojno so se dramatično zapletle tudi razmere na Madžarskem. Ker je šlo za komunistično državo v neposredni sosesčini, je dogajanje na Madžarskem jugoslovanske voditelje vznemirilo neprimerno bolj kot sueška kriza. Njihov odziv na madžarsko vstajo je bil obotavljiv in dvoličen, previdnosti pa jim niso narekemale le zapletene mednarodnopolitične razmere, temveč tudi strah pred ponovitvijo madžarskih dogodkov v Jugoslaviji zaradi nezadovoljstva prebivalstva z življenjskimi razmerami. Spoznanje o globini tega nezadovoljstva je jugoslovanske voditelje v notranji politiki prisililo k hitrejšim gospodarskim reformam, negotovost

dotedanje zunanje-politične strategije vzdrževanja ravnotežja med blokoma pa v še intenzivnejše iskanje lastnega prostora v mednarodni politiki.

Tako sueška kriza kot madžarska vstaja sta bili zgodbi o izgubljenih iluzijah. Razplet sueške krize je bil lekcija Veliki Britaniji in Franciji, da svojih interesov ne smeta postavljati pred interese ZDA in zahodnega zavezništva kot celote, v svojem obupanem poskusu, da bi si povrnil nekdanjo veličino, pa sta podarili Sovjetski zvezi tudi močan propagandni argument ob zadušitvi madžarske vstaje. Za avanturo na Sinaju sta bili kaznovani obe: Velika Britanija je začela izgubljati mesto glavne pokroviteljice bližnjevzhodne regije in je, kljub obližu v obliki velikanskega ameriškega kredita, boleče spoznala, da je ZDA ne bodo v nedogled in brezpogojno podpirale, če bo postavljala svoje interese pred ameriške, še bolj grenke lekcije pa je bila deležna Francija, s katero se Washington glede umika iz Egipta sploh ni pogajal. Po sueški krizi so začele pokroviteljstvo nad Bližnjim vzhodom prevzemati ZDA, ki so obenem postale glavni zaveznik Izraela v vojnah proti arabskim državam, na drugi strani pa je Sovjetska zveza utrjevala odnose z Egiptom.

Podobno lekcijo kot Britanci in Francozi so po zadušitvi madžarske vstaje dobile države pod sovjetskim nadzorom. Zlom madžarske vstaje je na eni strani okrepil dvom v sovjetski komunizem kot družbeni red, ki naj bi utelešal pravičnost in težnje delavskega razreda, obenem pa je bilo v podjarmljenih državah Vzhodne Evrope konec iluzij o osvoboditvi izpod Sovjetske zveze, vsaj dokler je bila ta svetovna velesila. Zahodne velesile se namreč v madžarsko vstajo niso vpletle: njihova edina strategija glede vzhodnega bloka je bila nevmešavanje, čeprav so, zlasti ZDA, podtalno spodbujale upornišvo v državah pod sovjetskim nadzorom. Zaradi vojne ob Sueškem prekopu so se zahodne velesile z Madžarsko zagotovo ukvarjale manj in bile v svojih stališčih bolj zadržane, vendar je trditev o usodnosti sueške krize za razplet madžarske vstaje pretirana. Sueška kriza je bila le izgovor, ključni razlog za ravnanje zahodnih velesil pa je bilo priznavanje obstoječega stanja – blokvske razdeljenosti sveta.

Povojni svet je bil razdeljen in meje so bile načrtane, toda ob njih se je že porajalo novo gibanje, v katerem je Jugoslavija odigrala eno ključnih vlog. Od sredine petdesetih let je intenzivno iskala svoj prostor v mednarodni politiki in ga naposled našla v sodelovanju s tretjim svetom – v nastajajočem »tretjem bloku« neuvrčenih držav.

HOT AUTUMN 1956: THE SUEZ CRISIS, THE HUNGARIAN UPRISING, AND THE ROLE OF YUGOSLAVIA

Mateja REŽEK

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: mateja.rezek@fhs.upr.si

SUMMARY

Mid-1950s was one of the most dynamic periods in Yugoslav foreign politics – it was the period of implementing the strategy of »active peaceful coexistence«. In 1956, the unpredictability of the Cold War put the new foreign policy orientation to a big test. Yugoslav leaders had to prove that »peaceful coexistence« does not presuppose passivity and neutrality, but an active attitude toward the world events, oriented to the releasing of tensions and the elimination of interfering in the interior matters of other states. Cold War crisis areas thus presented an opportunity for Yugoslavia to prove itself as a mediator between conflicting sides, which would not only legitimate Yugoslav foreign politics, but would also make it recognisable. Tito's mediation ambitions, especially in the Egypt-Israel conflict, were not small, but they surpassed his actual influence in the international political arena. Failing to mediate with the Egyptian president Nasser in the years 1955/56 undermined the credibility of Yugoslav foreign politics; however, Yugoslavia, as a non-permanent member of the UN Security Council, got a new opportunity upon the tripartite aggression against Egypt in 1956, and took full advantage of it.

Simultaneously with the Suez War, the circumstances in Hungary also took a dramatic swing. Since Hungary was a neighbouring communist country, the events there were incomparably more important for the Yugoslav leaders than the Suez crisis. Caught in an entangled web of international politics, they feverishly sought a standpoint that would harm them the least in the eyes of the international public. However, in the then circumstances, this was impossible: by supporting Soviet action in Hungary, they would lose Western sympathies, whereas by condemning Soviet politics, they would put relatively good relations with Moscow to the stake, while both solutions would cast doubt on the legitimacy of the Yugoslav politics of »active peaceful coexistence«. The reform measures of Imre Nagy's government were at first met with positive reactions by the Yugoslav leaders, who hoped that Hungary will see Yugoslavia as its model, but this dissolved in the moment Nagy responded to the radical demands of the Hungarian rebels by announcing the formation of a coalition. The Hungarian prime minister thus yielded precisely there where the Yugoslav leaders weren't ready to yield an inch – in the transformation of a one-party into a multi-party system. Tito consequently supported the second Soviet military intervention as a necessary evil, because socialism in Hungary was more important to him than its independence from the Soviet Union. Yugoslav leaders were cautious in the Hungarian uprising also because they feared similar events in Yugoslavia, due to people's dissatisfaction over their living standard, while the realisation that the people expect more from the communist authorities than mere promises about a better future forced them to speed up economic reforms.

From mid-1950s on, Yugoslavia more and more distanced itself from the Cold War blocks and intensively sought its space in the international politics. Finally, it found it in cooperation with the Third World – in the emerging »Third Block« of the Non-Aligned.

Key words: Yugoslavia, Josip Broz Tito, foreign policy, Cold War, Suez Crisis, Gamal Abdel Nasser, Hungarian Uprising, 1956

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 1277** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond 1277, Edvard Kardelj (AS 1277).
- ARS, AS 1931** – ARS, fond 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve / Uprava državne varnosti (AS 1931).
- ARS, AS 1589** – ARS, fond 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (AS 1589).
- ARS, AS 537** – ARS, fond 537, Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije (AS 537).
- Đilas, M. (1956):** Viharji v Vzhodni Evropi. Report on Yugoslavia – slovenski pregled, VII, 12, 9–15.
- LP** – Ljudska pravica (Borba), Ljubljana, 1934–1959.
- Mičunović, V. (1977):** Moskovske godine 1956/1958. Zagreb, Liber.
- Tito, J. Broz (1959):** Govori i članci: X. knjiga. Zagreb, Naprijed.
- Tito, J. Broz (1960):** Borba za mir in mednarodno sodelovanje: IX. knjiga. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Tito, J. Broz (1961):** Borba za mir in mednarodno sodelovanje: X. knjiga. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- SP** – Slovenski poročevalec (Politika), Ljubljana, 1938–1959.
- Batović, A. (2008):** Britansko-jugoslavenski odnosi od Bagdadskog pakta do sueske krize. V: Selinić, S. (ur.): Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961: zbornik radova. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 363–379.
- Bekić, D. (1988):** Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1949–1955. Zagreb, Globus.
- Bogetić, D. (2000):** Jugoslavija i Zapad 1952–1955: jugoslovensko približavanje NATO-u. Beograd, Službeni list.
- Bogetić, D. (2006):** Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Cox, T. (ed.) (2008):** Challenging Communism in Eastern Europe: 1956 and its Legacy. London, New York, Routledge.
- Cvetković, V. (2013):** Pogled iza gvozdene zavese: jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953–1958. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.
- Đimić, L. (1998):** Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955–1956. Tokovi istorije, 1–4, 23–59.
- Gibianskii, L. (2004):** Pobuna u sovjetskom bloku 1956. godine, Jugoslavija i Kremalj. V: Fischer, J. idr. (ur.): Jugoslavija v hladni vojni: zbornik z znanstvenega posveta Jugoslaviji v hladni vojni, Ljubljana 8.–9. maj 2000 / Yugoslavia in the Cold War: the Collection of Papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War, Ljubljana, 8–9 May 2000. Ljubljana, Toronto, Institut za novejšo zgodovino, University of Toronto, 229–247.
- Granville, J. (1998):** Tito and the Nagy Affair in 1956. East European Quarterly, 32, 1, 23–60.
- Jakovina, T. (2002):** Socijalizam na američkoj pšenici (1948–1963). Zagreb, Matica hrvatska.
- Jovanović, J. (1990):** Jugoslavija i Savet bezbednosti Organizacije ujedinjenih nacija 1945–1985. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Kalezić, V. (1988):** Đilas – miljenik i otpadnik komunizma: kotroverze pisca i ideologa. Beograd, Zodne.
- Kecskés, G. (2001):** The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution. East European Quarterly, 35, 1, 47–58.
- Kovacs, A., Nečak, D., Režek, M., Brezigar, S. (2009):** Mađarska begunska problematika leta 1956 – primer Jugoslavije in Slovenije. Razprave in gradivo, 58, 196–247.
- Kovačević, K. (2003):** Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine. Tokovi istorije, 1–2, 91–124.
- Kullaa, R. E. (2012):** Non-Alignment and its Origins in Cold War Europe: Yugoslavia, Finland and the Soviet Challenge. London, New York, I. B. Tauris.
- Lees, L. M. (1997):** Keeping Tito Afloat: the United States, Yugoslavia and the Cold War. University Park, Pennsylvania State University Press.
- Nečak, D. (2002a):** Hallsteinova doktrina in Jugoslavija: Tito med Zvezno republiko Nemčijo in Nemško demokratično republiko. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Nečak, D. (2002b):** Jugoslovansko-sovjetski odnosi v luči mađarskih dogodkov leta 1956. Zgodovinski časopis, 56, 1–2, 185–197.
- Petrović, V. (2006):** Jugoslavija stupa na Bliski istok: stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Petrović, V. (2010):** Titova lična diplomatija: studije i dokumentarni prilozi. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Rajak S. (2000):** Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956. godini i mađarska kriza u izvorima britanskih diplomata u Beogradu. Istorija 20. veka, 2, 81–92.
- Režek, M. (2005):** Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem 1948–1958. Ljubljana, Modrijan.
- Režek, M. (2006):** Odmev mađarske vstaje leta 1956 v Sloveniji in Jugoslaviji. Prispevki za novejšo zgodovino, 46, 2, 93–104.
- Režek, M. (2013a):** Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948). Acta Histriae, 21, 3, 361–376.
- Režek, M. (2013b):** Jugoslovansko-izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko-izraelske vojne in spora z Informbirojem (1948–1953). Acta Histriae, 21, 4, 825–838.
- Tripković, Đ. (1997):** Jugoslavija i pitanje azila Imre Nada. Istorija 20. veka, 1, 61–73.

Tripković, Đ. (1998): Uspon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. godine. Istorija 20. veka, 2, 129–141.

Vodopivec, P. (2006): Madžarska vstaja leta 1956 v slovenskih in jugoslovanskih očeh. Prispevki za novejšo zgodovino, 46, 2, 105–117.

Životić, A. (2008): Jugoslavija i Suecka kriza 1956–1957. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.